

Günümüz ulusötesi şirketler, küreselleşme ve Türkiye

Yıldırım Koç

Vatan Partisi Genel Başkan Yardımcısı

Giriş

Türkiye'nin gündeminde Kemalist Devrimi tamamlamak veya millî demokratik devrimimizi sosyalizm doğrultusunda geliştirmek var. Kemalist Devrimin halkçılık ve kamuculuk/devletçilik politikalarının nihai amacının insanın insanı sömürmediği ve ezmediği bir dünya olduğunu biliyoruz. Böyle bir dünyaya gidişin ilk aşaması, emperyalizmin yayıflatılması ve hatta sona erdirilmesidir.

Bu koşullarda anti-emperyalist mücadelenin başarıyla sürdürülebilmesi için, emperyalizmin günümüzdeki özelliklerinin iyi anlaşılması gerekiyor.

Lenin'in en yaygın biçimde okunan kitaplarından biri, *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması (Anlaşılabilir Bir Çerçeve)* çalışmasıdır.¹ Ancak kitabın adında da belirtildiği gibi, bu çalışma "anlaşılabilir bir çerçeve"dir, bir elkitabıdır ve yazıldığı dönemin (1916 yılının ilk yarısı) sansür koşulları dikate alınarak hazırlanmıştır. Bu kitapta yer alan iktisadi analizlerin büyük çoğunluğu, 1916 öncesinde Marksist veya Marksist olma-

yan başka yazarlar tarafından da ele alınmış ve geliştirilmiştir. Lenin'in bu kitabındaki (esasinda fazla yenilik içermeyen) bu tanımı, üretimin merkezileşmesini, finans kapitalin oluşmasını, sermaye ihracının öne çıkmasını, dünyayı paylaşan teknelci birliklerin önem kazanmasını ve dünyanın paylaşılmasının sona ermiş olduğunu vurgulamaktadır.² Lenin'in emperyalizm kuramına katkıları ve bu katkıların Lenin'in devrimci pratiğine yansımaları, daha sonraki yıllardaki diğer çalışmalarında daha belirgindir. Ancak günümüzde emperyalizm olgusunu incelemeye çalışanların temel başvuru kitabı, ne yazık ki, Lenin'in daha sonraki yazıları değil, 1916 yılının ilk yarısında yazılmış olan bu elkitabıdır.

Lenin'in en önemli kuramsal katkılarından biri, Marx'ın yöntemini ve kapitalizmin işleyişine ilişkin tespitlerini, teknelci kapitalizm döneminde geliştirmesi ve bundan devrimci mücadele açısından gerekli stratejik sonuçları çıkartmasıdır.

Günümüzde yapılması gereken de, Lenin'in temel tespitleri temelinde, kapitalizmin ve

1 Kitabın İngilizce adı şöyledir: *Imperialism, The Highest Stage of Capitalism (A Popular Outline)* (Lenin, *Collected Works*, Vol.22, December 1915-July 1916, Progress Publishers, Moscow, 1977), İngilizce kapak, s.185, Rusça orijinal kapak, s.192. Türkçe çevirilerde genellikle parantez içindeki bölüm belirtilmemektedir.

2 Lenin, *a.g.k.*, 1977, s.266.

emperyalizmin, iletişim ve taşımacılık sektörlerindeki büyük gelişmeler sonucunda ve sermaye birikiminin (sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesinin) ulaştığı yeni düzey çerçevesinde vardığı yeni düzeni incelemektir.

Bu nokta sorgulandığında, karşımıza ulusötesi şirketler çıkıyor. Lenin'in yaşadığı dönemde, kapitalist işletmeler tekelleşme eğilimindeydi ve sermaye ihracına başlamışlardı. (Esasında, Osmanlı Devleti örneğinde aşağıda gösterildiği gibi, emperyalizm öncesi dönemde de sermaye ihracı vardı.) Ancak imalat sanayinde üretim birimleri hâlâ büyük ölçüde kendi kaynaklandıkları ülkedeydi. Tarım, madencilik ve demiryolu gibi alanlarda sermaye ihracı vardı, ancak imalat sanayi hâlâ emperyalist ülkelerde yoğunlaşmıştı. Bu dönemde, tekeli işletmelerle emperyalist devletin çıkarları örtüşüyordu; aradaki çelişkiler çok sınırlıydı. Uluslararası işbölümü şöyleydi: Gelişmiş kapitalist ülkeler imalat sanayi ürünlerini üretiyordu. Sömürge ve yarı-sömürge ülkeler de bu ürünler için pazar oluşturmanın ötesinde, tarımsal ürünler ve maden cevheri üretiyordu. Çok yaygın bir ifadeyle, "dünyanın atölyeleri gelişmiş kapitalist ülkelerdi."

1970'lerden itibaren yeni bir uluslararası işbölümüyle karşı karşıyayız. Bu yeni işbölümü 2008 küresel krizi ve koronavirüs salgını sonrasında ne ölçüde değişecek, bunu henüz bilmiyoruz. Yeni uluslararası işbölümünde, "dünyanın atölyeleri gelişmekte olan ülkelere kaydı." Dünya imalat sanayi üretiminin büyük bölümü artık 1970'ler öncesinden farklı olarak, emperyalist ülkelerde değil, gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştiriliyor. Çin Halk Cumhuriyeti'nin bu alandaki ağırlığı da giderek artıyor. Bu süreçte önümüze ilk başlarda "çokuluslu şirketler" dediğimiz, günümüzde ise "ulusötesi şirketler" olarak nitelendirilen büyük kapitalist işletmeler çıkıyor. Bu ulusötesi şirketlerle emperyalist devletler arasında da bazı açılardan çıkar çelişkileri doğuyor.

Ulusötesi şirketlerin çıkarlarını koruyan güç, emperyalist ülkelerdir. 1857 yılına kadar ki dönemde Hindistan'da Doğu Hindistan Şirketi'nin 260 bin kişiden oluşan özel bir ordusu vardı. Osmanlı Devleti'nde de Reji Şirketi'nin

6700 dolayında kolcudan ve üç kruvazörden oluşan özel bir güvenlik örgütü bulunuyordu. Ancak günümüzde ulusötesi veya çokuluslu şirketlerin çıkarlarını koruyan, başta ABD olmak üzere, emperyalist ülkelerin askerî gücü ve varlığıdır. Ulusötesi şirketleri, emperyalist devletlerden ayrı ve bağımsız birer güç olarak algılamak son derece yanlıştır.

Ulusötesi şirketlerin bu kadar ağırlık kazanması sonrasında dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta, ülkelerin millî gelirlerinin (gayri safi millî hasıllarının) hesaplanmasına ilişkindir. Günümüzde bir ülkenin millî gelirin içinde, o ülkede yatırım yapmış olan çokuluslu tekellerin üretimleri ve sundukları hizmetler de bulunmaktadır. Bu nedenle, ülkelerin millî gelirlerinin karşılaştırılmasında, bu ülkelerdeki yabancı sermaye yatırımlarının bu millî gelirin yaratılmasındaki etkisi de dikkate alınmalıdır.

Bu yeni olguların farkına varılmadan, Lenin'in 1916 yılında bir elkitabı olarak hazırladığı çalışma temelinde günümüzü anlayabilmek mümkün değildir. Emperyalizmi yeneceksek, düşmanı iyi tanımak zorundayız. Düşmanın elinde 1916 yılının tüfeği olduğunu sanmak kadar büyük yanılgı olamaz. Ulusötesi sermaye iyi tanınmadan, emperyalist devletlerin politikalarının kavranması da mümkün değildir.

1974 yılı Haziran ayında bir grup bilimsel sosyalist Tüm İktisatçılar Birliği'ni (TİB) kurduk. Kurulur kurulmaz hem bir dergi yayımlamaya başladık hem de broşürler. *Çokuluslu Tekeller ve Uluslararası Tekelci Sermaye* adındaki 76 sayfalık kitapçığım 1974 yılında yayımlandı. (1975 yılındaki ikinci baskısı için bkz. <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1326030709b.pdf>) 46 yıl aradan sonra yeniden bu konuda bir yazı hazırlıyorum.

Bugün tartıştığımız konu, dünyadaki ekonomik kriz ve covid-19 virüsünün yol açtığı ekonomik sorunlar sonrasında küreselleşmenin durumu. Küreselleşme konusu da emperyalizmle bağlantılı. Bu yazı, sermayenin ulusötesi serüvenini, Türkiye ile de bir parça bağlantılı olarak, özetlemeye çalışacak. Bu konunun bir önemi de, ülkeler arasında karşı-

lıklı yatırımların ulusötesi şirketler aracılığıyla bu kadar arttığı koşullarda, ilerici ülkelerle emperyalist ülkeler arasında veya emperyalist ülkelerin kendi aralarındaki çelişkilerin küresel savaşlar yoluyla çözülmeye çalışılma olasılığının düşmesidir.

Yaşanan gelişmelerle küreselleşmenin sonunun geldiğini düşünenlerin bir bölümü, otarşik yapıların gündeme gelebileceğini düşünmektedir. Bilindiği gibi, “otarşi”, bir ülkenin kendi kendine yeterliliğidir. Teknolojik gelişmeler bu yazının kapsamı dışındadır. Uluslararası düzeyde ticaret ve sermaye hareketlerinin bugünkü durumu ve ülkeler arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisi, otarşik yapıların doğabileceği düşüncesini çürütmektedir.

17. yüzyılda denizaşırı kapitalist ticaret şirketleri

Ülkeler arasında ticaret çok eski tarihlere kadar gitmektedir. İpek Yolu, kapitalizm öncesi dönemin en sistemli ülkelerarası ticaret kanallarından biriydi. Feodalizmden kapitalizme geçişte ilk aşama olarak kabul edilebilen merkantilizm döneminde büyük kapitalist ticaret şirketleri kuruldu. Bunlardan çok önemli ikisi, İngilizlerin Doğu Hindistan Şirketi ile Hollanda Doğu Hindistan Şirketi idi. Levant Kumpanyası da Osmanlı İmparatorluğu'nda epeyce etkili oldu.

İngiliz sermayeli *Doğu Hindistan Şirketi*, 31 Aralık 1600 tarihinde kuruldu. Şirket, Hindistan, Doğu Hint adaları ve Çin’le ticaret tekeline sahipti. Ancak bir ticaret şirketi olarak başlayan bu yapı, Hindistan’ın büyük bölgelerini, Güneydoğu Asya’yı ve Hong Kong’u sömürgeleştiren bir devlete dönüştü. 1803 yılında bu şirketin yaklaşık 260 bin kişiden oluşan bir ordusu vardı. İngiltere hükümeti, 1857 yılındaki Sepoy Ayaklanması sonrasında Hindistan yönetimini bu şirketten alarak, kendi kontrolü altına soktu.

Hollanda Doğu Hindistan Şirketi de 20 Mart 1602 tarihinde kuruldu. Amacı, Hindis-

tan ticaretini kontrol altına almaktı. Şirket, hisse senedi satışı yoluyla büyük sermaye birikimi gerçekleştirdi. 1800 yılına kadar varlığını sürdüren bu şirket de Hindistan’da etkili olduğu bölgelerde fiilen bir imparatorluk kurmuştu.

1583 yılında İngiliz tüccarları tarafından kurulan *Levant Kumpanyası* da Osmanlı İmparatorluğu’nda 1825 yılına kadar faaliyetlerini sürdürdü.³

Emperyalizm öncesi sermaye hareketleri

Kapitalist ülkeler, emperyalizm öncesi sömürgecilik döneminde hem sömürgeler oluşturduklar hem de Osmanlı İmparatorluğu gibi siyasi bağımsızlığı olan ülkelerde sermaye yatırımları yaptılar. Diğer bir deyişle, kapitalizmin sermaye ihracı emperyalizm öncesi dönemde de vardı.

Osmanlı’nın Batı’dan borçlanması 1854 Kırım Savaşı sonrasında başladı. 1854 yılında 75 milyon frank tutarında tahvil ihraç edildi. Borç verme de sermaye ihracıdır. Osmanlı Devleti, 1854-1874 döneminde 5298,7 milyon frank tutarında borç aldı.⁴

Yabancı sermayedarlar aynı yıllardan itibaren Anadolu’da demiryolları inşa etmeye ve işletmeye başladılar. İzmir-Aydın demiryolu inşaatı 1856 yılında başladı. Yapımı ve daha sonra işletimi bir İngiliz şirketi üstlendi. Aynı yıl Köstence-Çernavoda (Boğazköy) hattı, yine bir İngiliz şirketi tarafından yapıldı. İstanbul-Edirne hattı başta olmak üzere Trakya bölgesindeki demiryolu inşaatlarını Fransa, Belçika, İsviçre ve Avusturya sermayedarlarının ortak olduğu Banque de Paris et de Pays-Bas şirketi gerçekleştirdi. İzmir-Kasaba (Turgutlu) hattının inşaatı 1863 yılında başladı ve 1888 yılına kadar Kasaba-Alaşehir, Manisa-Soma, Alaşehir-Afyon, Soma-Bandırma, İzmir-Bornova hatları Fransız sermayedarları tarafından yapıldı.⁵

3 Alfred C.Wood, *Levant Kumpanyası Tarihi*, Doğubatu Yay., Ankara, 2013.

4 Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, İş Bankası Yay., Ankara, 1970, s.260-261.

5 Vedat Eldem, *a.g.k.*, 1970, s.164.

Batılı kapitalistler, Osmanlı Devleti'nde maden fermanları olarak madenlere de yatırım yaptılar. Yabancılara ilk maden fermanı 1870 yılında verildi. 1872 yılında maden fermanı alan yabancı sayısı 8, 1873 yılında 1 oldu. 1878 yılında 9 ve 1879 yılında da 4 yabancıya madencilik fermanı verildi.⁶ Diğer bir deyişle, emperyalist döneme geçilme sürecinde Osmanlı'da madenlerde yabancıların küçüm-senmeyecek bir etkisi vardı.

Batılı kapitalistler, 1869 yılında sermaye ihracıyla İstanbul'da tramvay işletmesi de kurdular. Şirket hissesinin büyük bölümü Belçikalılara aitti.⁷

Batılı kapitalistler, emperyalizm öncesi dönemde Osmanlı Devleti'nde banka da kurdular. Bu alanda sermaye ihracının ilk adımı, 1856 yılında kurulan Ottoman Bank idi. Bu banka daha sonraki yıllarda kurulan Osmanlı Bankası'nın nüvesini oluşturdu. 4 Şubat 1863 tarihinde de İngiliz ve Fransız sermayedarları Bank-ı Osmanii Şahane'yi (Osmanlı Bankası) kurdular.

İngiliz sermayedarları, Osmanlı Devleti'nin tarım sektörüne 1866 yılından itibaren büyük miktarlarda sermaye ihracı yaptı. Orhan Kurmuş'un bildirdiğine göre, 1868 yılında İzmir yakınlarında tarıma elverişli bütün toprakların en az üçte biri İngilizlerin tapulu malı haline gelmişti. 1878 yılına gelindiğinde İzmir yakınlarındaki tarıma elverişli bütün topraklar, 41 İngiliz tüccarın eline geçmişti. İngilizlere ait bu büyük çiftliklerde üzüm, tütün, incir, kökboya, zeytin, palamut ve haşhaş üretiliyor ve bunların büyük bölümü İngiltere'ye ihraç ediliyordu.⁸

İngiliz tüccarlar, 1864 yılından itibaren Batı Anadolu'da eve-iş-verme sistemiyle halı üretirmeye ve bunları İngiltere'ye ihraç etmeye başladılar. 1880'lerin ortalarında Batı Anadolu

halıcılığı bu yöntemle İngiliz sermayedarlarının tekelindeydi.⁹

Emperyalizm öncesi dönemde İngiliz kapitalistleri, Osmanlı Devleti'nde bazı fabrikalar da kurdular. Örneğin, MacAndrews and Forbes Com.Ltd., 1854 yılında Aydın'da bir meyhan kökü işleme fabrikası kurdu. Daha sonraki yıllarda da Söke, Kuşaklı ve Nazilli'de fabrikalar açtı.¹⁰

Emperyalizme geçiş döneminde Osmanlı Devleti'nde sanayi yatırımları da bulunan en önemli işletme, 14 Mayıs 1882'de kurulan Reji Şirketi idi (Memalik-i Osmaniyye Duhanları Müşterekü'l-Menfaa Reji Şirketi, la Regie Co-interessee des Tabacs de l'Empire Ottoman). Bu şirket, Osmanlı Devleti'nde tütün üretimini tümüyle kontrol altına aldığı gibi, İstanbul Cibali'de (1884), İzmir'de (1884), Adana'da (1895) ve Samsun'da (1897) sigara fabrikaları açtı.¹¹

Osmanlı Devleti örneğinde görüldüğü gibi, kapitalizm, emperyalizm öncesi dönemde de tarım, madencilik, demiryolları ve kentçi ulaştırma, bankacılık, eve-iş-verme sisteminde halı üretirme gibi alanlara sermaye ihracı yaptı. Reji Şirketi ise emperyalizme geçiş döneminin yatırımlarının önemli bir örneğidir.

Geleneksel uluslararası işbölümünden yeni uluslararası işbölümüne

1970'ler öncesinde emperyalist ülkelerin sermayedarlarının az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere sermaye ihraçları, genellikle bu ülkelerin doğal kaynaklarını daha etkili bir biçimde sömürmelerini sağlayacak alanlardaydı. Madencilik ve tarım işletmeleri yaygındı. Çıkarılan maden cevherlerinin emperyalist ülkeye nakledilmesini sağlayacak demiryolu ve liman sistemleri önemliydi. Limanlar ve demiryolları, bu işlevlerinin yanı sıra, hem

6 Gündüz Ökçün, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları," *Abadan'a Armağan*, Ankara, 1969, s.809.

7 Vedat Eldem, *a.g.k.*, 1970, s.170.

8 Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Savaş Yay., Ankara, 1982, s.79, 90.

9 Orhan Kurmuş, *a.g.k.*, 1982, s.102.

10 Orhan Kurmuş, *a.g.k.*, 1982, s.111-112.

11 Fatma Doğruel-A.Suut Doğruel, *Osmanlı'dan Günümüze TEKEL*, TEKEL Yay., İstanbul, 2000, s.65, 80.

önemli gelir kaynağıydı hem de emperyalist ülkede üretilen sanayi mallarının bu ülkelere dağıtılması için gerekli kanalları oluşturuyordu. Bankacılık alanına yapılan sermaye ihracı da bu ilişkilerin etkili bir biçimde işletilebilmesi için gerekliydi. Sömürülen ülkeye borç verilmesinde de bankalar kullanılıyordu. Gelecekte uluslararası işbölümü 1970’li yıllara kadar böyleydi.

Kabaca 1946-1973 dönemi kapitalizmin Altın Çağı olarak nitelendirilir. Bu dönemde öne çıkan özellikler, sürekli ekonomik büyüme, tam istihdam ve siyasal alanda da Soğuk Savaştır. Bu özellikler, emperyalist ülkelerde refah devletinin ortaya çıkmasına, devletlerin ve sermayedar sınıfların (komünist olmamak koşuluyla) işçilerin sendikalaşmasını desteklemesine ve sendikalı-sendikasız ayrımı yapılmaksızın tüm işçilerin çalışma yaşamlarını kolaylaştırıcı ve gelirlerini artırıcı düzenlemeler yapılmasına yol açtı.

Bu dönemin ekonomik gelişmesi, sermaye birikimini de hızlandırdı. Sermayenin yoğunlaşması (kârların sermayeye dönüştürülmesi) ve merkezileşmesi (şirket birleşmeleri) yoluyla hızla artan sermaye birikimi, iletişim ve taşımacılık sektörlerindeki büyük gelişmelerden de yararlanarak, kaynaklandığı ülkenin dışındaki imalat sanayi yatırımlarını artırmaya başladı. Bu süreci hızlandıran diğer etmen, kapitalizmin Altın Çağı’nın özelliklerinin emperyalist ülkelerde işgücü maliyetlerini ciddi biçimde artırmasıydı. Bu yıllarda Avrupa’nın emperyalist ülkelerinin İkinci Dünya Savaşı’nın yıkımını aşmaları, ekonomik olarak gelişmeleri ve ABD emperyalizmine karşı bir rakip oluşturmaya başlamaları da uluslararası düzeyde rekabeti artırdı. Kabaca 1973 yılından itibaren kapitalist dünya, durgunluklar ve krizler dönemine girdi. Durgunluk ve krizler, uluslararası düzeydeki rekabeti daha da artırdı. Kapitalist tekeller, rekabet güçlerini artırabilmek amacıyla işgücü maliyetlerini düşürme çabasına yöneldi. İşgücü maliyetlerini kendi ülkelerinde düşürmeye çalışmanın yol açacağı toplumsal çatışmalar

da dikkate alınarak, imalat sanayinin işgücü maliyetinin (geniş anlamıyla ücretler, sosyal güvenlik primleri ve vergiler) düşük olduğu ve sendikalaşmanın geri veya güçsüz olduğu ülkelere kaydırılması gündeme geldi. Sermayenin yeni birikim düzeyi ile iletişim ve taşımacılık sektörlerinde yaşanan büyük gelişmeler, bu sürecin teknik altyapısını oluşturdu.

Çin Komünist Partisi’nin aldığı kararlar doğrultusunda Çin’in yabancı sermaye çekme politikası da, bu süreci hızlandırdı.

Bu gelişmeler ve koşullar, emperyalist politikalar açısından yeni bir aşamaya yol açtı. 1970’lere kadar ağırlıklı olarak mal pazarlamaya yönelik çokuluslu şirketler, üretim birimlerini emperyalist ülkelere az gelişmiş ülkelere ve Çin Halk Cumhuriyeti’ne kaydırmaya başladı. Örneğin, Japonya’da işgücü maliyetleri artınca, gemi yapım sanayi Güney Doğu Asya ülkelerine kaydırıldı. Emperyalist ülkeler, emek yoğun tekstil sektörünü iyice azalttı. Kömür madenciliği de neredeyse bitti. Bu sektörlerdeki sendikalar bile kendilerini feshederek diğer sendikalara katıldı. Bu süreç sonucunda, 1980’li yıllardan itibaren, “dünyanın atölyeleri artık az gelişmiş ülkeler ve Çin Halk Cumhuriyeti” oldu. Türkiye’de bu açıdan dönüm noktası 24 Ocak 1980 istikrar programıdır. Bu programın temeli, ithal ikameci sanayileşme politikasının terkedilerek, ihracata yönelik sanayileşme politikasına geçiştir. 1985 yılında Türkiye’ye gelen American Express Bank Başkan Yardımcısı şunları söylüyordu:

“İşçi ücretleriniz yakın zamana kadar Asya ülkelerinkinden yüksekti. Bu nedenle de mallarınızın dış dünyada rekabet şansı yoktu. Ancak işçi ücretlerinin Asya ülkelerindeki işçi ücretlerinin altına düşmüş olması, mallarınızı dünya pazarlarında rekabet edebilir hale getiriyor. Asya ülkelerinin kalkınmaları hızlandığı için işçi ücretleri belli bir standarda oturdu. Bu nedenle Türkiye’deki işçi ücretleri sanırım Asya ülkelerindekilere oranla gerilemesini sürdürecektir ve bu gelişme dış pazarlarda rekabet şansınızı daha da artıracaktır.”¹²

12 *Cumhuriyet Gazetesi*, 22.2.1985.

Başbakan Turgut Özal da 1985 yılında Japon işadamlarını Türkiye'ye şöyle davet ediyordu: “Çok geniş bir ülkeyiz, nereyi uygun görüyorsanız oraya gelirsiniz. Bütün Japon işadamlarını Türkiye'ye yatırım yapmaya davet ediyoruz. Türkiye'de ucuz işgücü vardır. Bunu değerlendirebilirsiniz.”¹³

Türkiye de 1980 yılından itibaren yeni uluslararası işbölümünde yerini almaya çalıştı. Buna bağlı olarak, Türkiye'deki yabancı sermaye yatırımları hızla arttı.

Ulusötesi şirketlerin günümüzdeki durumu

Yeni uluslararası işbölümü sürecinde ulusötesi (veya çokuluslu) şirketlerin ekonomik gücü ve kaynaklandıkları ülkeler dışındaki ülkelerdeki yatırımları hızla arttı. Ülkeleri dışındaki yatırımlarda imalat sanayinin payı da yükseldi.

Dünyada faaliyette bulunan tüm çokuluslu şirketler konusunda ilk en kapsamlı çalışma Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından 2018 yılında yayımlandı.¹⁴

OECD çalışmasına göre, çokuluslu şirketlerin sayısı 1970 yılında 2000'di. Bu sayı 2000 yılında 38.000'e ve 2008 yılında 82.000'e yükseldi. 2014 yılına ilişkin bir tahmine göre, çokuluslu şirketlerin dünyanın dört bir tarafında 230 bin ortaklığı vardı. OECD araştırmasına göre, dünyada toplam üretimin yüzde 33'lük bölümü, çokuluslu şirketler tarafından gerçekleştiriliyordu. Dünyada toplam gayri safi üretimde çokuluslu şirketlerin payı ise yüzde 28'di. Çokuluslu şirketlerin dünyadaki ihracat içindeki payı yaklaşık yüzde 49, toplam istihdam içindeki payıysa yaklaşık yüzde 23'tü. OECD araştırmasında, çokuluslu şirketlerin kontrol altında tuttukları tedarikçiler ve fason üreticiler de dikkate alındığında, dünya ticare-

tinin yaklaşık yüzde 80'inin çokuluslu şirketler tarafından kontrol edildiği ileri sürülmektedir.

Dünyada doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişimi konusunda da OECD verileri bulunmaktadır. OECD'nin 2020 yılında yayımladığı rapora göre, dünyada doğrudan yabancı sermaye yatırımları 2009 yılında 18,3 trilyon ABD doları iken, bu rakam 2018 yılında 33,3 trilyon ABD dolarına çıkmıştır. Türkiye'deki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının toplamı 2017 yılında 197,3 milyar dolardır.¹⁵

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın (UNCTAD) 2018 ve 2019 yıllarında yayımladığı raporlara göre, finans dışı alanlarda dünyanın en büyük 100 çokuluslu şirketlerinin toplam malvarlığı 2015 yılında 12,9 trilyon ABD doları iken, üç yıl içinde, 2018 yılında 15,5 trilyon dolara çıkmıştır. Bu malvarlığının 2015 yılında 4,9 trilyon dolarlık bölümü şirketin merkezinin bulunduğu ülkenin dışındaki ülkelerdeyken, 2018 yılında bu rakam 6,3 trilyon dolara yükselmiştir.¹⁶

Dünyada çokuluslu şirketler içinde ABD sermayesinin payı büyüktür. ABD Ticaret Bakanlığı'nın verilerine göre, ABD merkezli finans-dışı çokuluslu şirketlerin diğer ülkelerdeki malvarlığı 1994 yılında 2,0 trilyon ABD doları iken, 2014 yılında 27,6 trilyon dolara yükseldi. 2014 yılında ABD merkezli finans-dışı çokuluslu şirketlerin diğer ülkelerde 37.339 şirketi vardı.¹⁷

Bu veriler, çokuluslu veya ulusötesi sermayenin küresel düzeydeki faaliyetlerinin ve gücünün yıllar içinde hızla arttığını; küreselleşmenin sona erdiği ve otarşik yapıların ortaya çıkmakta olduğu biçimindeki görüşlerin gerçeklikten tümüyle farklı olduğunu göstermektedir.

13 *Cumhuriyet Gazetesi*, 23.5.1985.

14 OECD, *Multinational Enterprises in the Global Economy*, Mayıs 2018.

15 OECD, *International Direct Investment Statistics-2019*, Paris, 2020, s.16.

16 UNCTAD, *World Investment Report-2018*, Geneva, 2018, s.29; UNCTAD, *World Investment Report-2019*, Geneva, 2019, s.20.

17 Raymond J.Mataloi-Mahnaz Fahim-Nadir, “Operations of U.S.Multinational Companies: Preliminary Results From the 1994 Benchmark Survey,” *Survey of Current Business*, December 1996, s.33; U.S.Department of Commerce, *Worldwide Activities of U.S.Multinational Enterprises: Revised Results From the 2014 Benchmark Survey*, November 2017, s.11.

Türkiye’de yabancı sermaye yatırımları

Ulusötesi sermayenin dünya ölçeğindeki merkezileşmesi ve yoğunlaşması, Türkiye ekonomisini de etkilemektedir.

Türkiye’de yabancı sermaye yatırımlarının ayrıntılı analizi ve yerli sermaye ile ilişkileri ayrı ve kapsamlı bir konudur. Bu çalışmada yalnızca genel bazı bilgilerle yetinilecektir.

Türkiye’de yabancı sermayeli şirketlerin sayısı son yıllarda hızla arttı.

1977 yılı sonunda Türkiye’de Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu kapsamında faaliyet gösteren yabancı sermayeli şirketlerin sayısı yalnızca 99 idi. Bu şirketlerin yarısından fazlasında yabancı sermaye oranı yüzde 50’nin altındaydı. Bu şirketler içinde yüzde 100 yabancı sermayeli olan 12 şirket, Bayer Tarım İlaçları, Bayer Kimya, Carlo Erba, Kervansaray, Magnezit, Pepsi Cola, Roche, Sandoz Kimya, Singer San., Philips, Coca Cola Export ve Wyeth Laboratuvarları idi.¹⁸

Türkiye’de yabancı sermayeli şirketlerin sayısı 1980 yılından sonra hızla arttı. 2002 yılında yabancı sermayeli şirket sayısı 5.443 idi. Bu sayı 2011 yılında 29.244’e ve 2018 yılında 58.954’e yükseldi. 2019 yılı Haziran ayı sonunda yabancı sermayeli şirket sayısı 70.214’e ulaşmıştı. Yalnızca 2019 yılında kurulan yabancı ortaklı şirket sayısı 12.634 idi. Yabancı şirketler, yıllardır Türklere ait olan birçok işletmeyi satın aldılar. Buna karşılık çok sayıda yerli şirket de yabancı ülkelerde yatırım yaptı.¹⁹

Bu şirketlerin bazılarının yıllık ciroları, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin bütçe gelirlerinin üstündedir.

İstanbul Sanayi Odası, 1968 yılından beri Türkiye’deki en büyük sanayi kuruluşları-

na ilişkin veri yayınlamaktadır. 2016 yılında Türkiye’nin en büyük 500 sanayi kuruluşunun 123’ü yabancı sermayeliydi. Bu şirketler, en büyük 500 sanayi kuruluşunun toplam üretimden satışlarının yüzde 33,4’ünü, ihracatının da yüzde 47,8’ini gerçekleştiriyorlardı.

Bankalarda da benzer bir durum söz konusuydu. 2007 yılında Türkiye’deki bankaların verdiği toplam kredinin yüzde 18,8’ini yabancı bankalar veriyordu. 2018 yılında bu oran yüzde 23’e yükselmişti. Bankalardaki toplam mevduat içinde yabancı bankaların payı 2007 yılında yüzde 14,4 idi. Bu oran 2018 yılında yüzde 26,0’ya yükselmişti. Türkiye’de 2007 yılında 18 olan yabancı banka sayısı 2018 yılında 21’e çıktı.²⁰ Türk bankalarının yabancı ülkelerdeki yatırımlarında da ciddi bir artış söz konusuydu.²¹

Sonuç

Emperyalist dönemde sermayedarların yatırım politikaları değişiklikler göstermiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında emperyalizm öncesindeki dönemin sermaye ihracı ile emperyalist dönemdeki sermaye ihracı arasında farklar vardır. Geleneksel uluslararası işbölümü dönemindeki emperyalist politikalarla, 1970’lerden itibaren uygulanan yeni uluslararası işbölümü dönemindeki politikalar arasında çarpıcı değişiklikler söz konusudur. Sermaye birikiminin 1970’lerde ulaştığı yeni düzey, iletişim ve taşımacılık sektörlerindeki büyük ilerleme, Soğuk Savaşın sona ermesi, Çin Halk Cumhuriyeti’nin politikaları gibi değişkenler de, günümüzde emperyalizmin anlaşılabilmesi için mutlaka göz önüne alınması gereken unsurlardır. Emperyalizme karşı mücadele, ancak bu durumun doğru kavranması temelinde belirlenecek stratejilerle başarılı bir biçimde yürütülebilir.

18 Güngör Uras, *Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları*, İstanbul, 1979, s.148-150.

19 Bu konuda bkz. Deloitte, *Annual Turkish M and A Review; Turkish Outbound M and A*.

20 Türkiye Bankalar Birliği, *Bankalarımız-2007*, Ankara, 2008, Tablo 16; Türkiye Bankalar Birliği, *Bankalarımız-2018*, Ankara, 2019, Tablo 16.

21 Bkz. Tablo 17 ve Tablo 20.